

УДК. 343.132:343.985:351.74

ORCID: 0009-0005-2988-8626

**ТЕЗКОР ЭКСПЕРИМЕНТ ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ТАДБИРИНИНГ
ТУШУНЧАСИ**

*Якубов Хушнудбек Шериббоевич,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тезкор-қидирув фаолияти кафедраси
катта ўқитувчиси. 100197. Тошкент шаҳри, Интизор кўчаси, 68-уй.
Электрон почта: xushnud6982@gmail.com.*

**ПОНЯТИЯ ОПЕРАТИВНО-
РОЗЫСКНОГО МЕРОПРИЯТИЯ «ОПЕРАТИВНЫЙ ЭКСПЕРИМЕНТ»**

*Якубов Хушнудбек Шериббоевич,
старший преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности
Академии МВД Республики Узбекистан. 100197, г. Ташкент улица Интизор
дом 68. Электронная почта: xushnud6982@gmail.com.*

**CONCEPTS OF OPERATIONAL
SEARCH EVENT "OPERATIVE EXPERIMENT"**

*Yakubov Xushnudbek Sheribboevich,
senior lecturer of the department of operational-search activities of the
Academy of the MIA of the Republic of Uzbekistan. 100197, 68 Intizor street,
Tashkent city. Email: xushnud6982@gmail.com.*

АННОТАЦИЯ

Долзарблиги: мақолада тезкор-қидирув тадбирларидан бири сифатида тезкор эксперимент тадбирини Ўзбекистон Республикаси қонунчилигидаги тушунчаси ҳамда тезкор-қидирув фаолиятининг жинойтларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва уларни фош этиш, шунингдек жинойтларни тайёрлаш ва содир этишга дахлдор шахсларни аниқлаш ҳамда топиш асосий вазифаси илмий тадқиқ қилинган. Тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирига хорижий мамлакатлар қонунчилигидаги тушунчалар ўрганилган ҳамда тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирини тушунчаси

ҳамда тезкор-қидирув фаолияти вазифаси бўйича илмий-назарий хулосалар ва амалий таклифлар берилган.

Муаммонинг баёни: Бугунги кунда ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари томонидан жиноятларни олдини олиш ва фош этишда тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирини ўтказишга оид ягона ёндашувнинг мавжуд эмаслиги, оғир ва ўта оғир турдаги жиноятларни фош этишда мазкур тезкор-қидирув тадбирини қўллашга оид қатъий қоидалар идоравий норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг нормаларида етарли даражада ўз аксини топмаганлиги ҳамда тадбир натижаларини расмийлаштириш, улардан фойдаланишга оид казус ҳолатларининг кузатилиши тадқиқот мавзусини янада долзарблаштиради.

Тадқиқот мақсади: ички ишлар органлари томонидан тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирини ташкил этиш ва ўтказиш тактикасини такомиллаштиришга қаратилган айрим жиҳатларини такомиллаштиришга доир илмий-назарий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот усуллари: умумий илмий, шу жумладан формал-мантиқий (синтез, умумлаштириш, дедукция ва индукция, абстракция), хусусий илмий (кузатиш, ҳужжатлар мазмунини таҳлил қилиш).

Натижалар ва асосий хулосалар: тезкор-қидирув фаолиятининг жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва уларни фош этиш, шунингдек жиноятларни тайёрлаш ва содир этишга дахлдор шахсларни аниқлаш ҳамда топиш вазифасига нафақат жиноят балки ҳуқуқбузарликларни ҳам қамраб олишини қонунчилик даражасида белгилаш, тезкор эксперимент тезкор қидирув тадбири фақат “муайян ҳодисани қайтадан тиклаш йўли билан” эмас балки муайян ҳодисани биринчи мартаба яратиш билан ҳам амалга оширилишини инобатга олиб, тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирига -“ғайриҳуқуқий қилмиш содир этган ёки содир этиш ниятида юрган, шунингдек содир этишга тайёргарлик кўраётган шахсларни аниқлаш мақсадида тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи орган томонидан тўлиқ бошқариладиган ва назорат қилинадиган махсус шароитни қайта тиклаш ёки сунъий равишда вужудга келтиришдан иборат бўлган тадбир” ҳисобланади” деб таъриф бериш.

Калит сўзлар: тезкор-қидирув фаолияти, тезкор-қидирув тадбирлари, тезкор эксперимент, ҳуқуқбузарлик.

АННОТАЦИЯ

Актуальность: как одно из оперативно-розыскных мероприятий, понятие мероприятия оперативный эксперимент закреплено в законодательстве Республики Узбекистан и основной задачей оперативно-розыскных мероприятий является предупреждение преступлений, их выявление, ликвидация и разоблачение, а также выявление и розыск лиц, причастных к подготовке и совершению преступления были научно исследованы. В ходе изучены понятия в законодательстве зарубежных стран, а также сделаны научно-теоретические выводы и практические предложения по понятию оперативно-розыскного мероприятия оперативный эксперимент и задачам оперативно-розыскной деятельности.

Постановка проблемы: сегодня отсутствие единого подхода к проведению оперативно-розыскного мероприятия оперативный эксперимент при предупреждении и раскрытии преступлений оперативными подразделениями органов внутренних дел, строгие правила применения данного оперативно-розыскного мероприятия при раскрытии тяжких и особо тяжких видов преступлений привели к недостаточно отражены в нормах ведомственных нормативных правовых актов.

Цель исследования: разработка научно-теоретических выводов и предложений по совершенствованию отдельных аспектов деятельности органов внутренних дел, направленных на совершенствование тактики организации и проведения оперативно-розыскного мероприятия "оперативный эксперимент".

Методы исследования: общенаучные, в том числе формально-логические (синтез, обобщение, дедукция и индукция, абстрагирование), частнонаучные (наблюдение, анализ содержания документов).

Результаты и основные выводы: устанавливая на законодательном уровне, что оперативно-розыскная деятельность охватывает не только преступления, но и правонарушения в задаче предупреждения преступлений, их выявления, ликвидации и разоблачения, а также выявления и розыска лиц, причастных к подготовке и совершению преступлений, с учетом того, что проводится оперативный эксперимент не только путем "восстановления определенного события", но и путем создания, это также считается событием, заключающимся в восстановлении или искусственном воплощении особого состояния, которое полностью контролируется органом, осуществляющим

оперативно-розыскные мероприятия с целью выявления лиц, готовящихся к совершению".

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, оперативный эксперимент, правонарушения.

ABSTRACT

Topicality: as one of the operational investigative measures, the concept of an operational experiment is enshrined in the legislation of the Republic of Uzbekistan and the main task of operational investigative measures is the prevention of crimes, their detection, elimination and exposure, as well as the identification and search of persons involved in the preparation and commission of a crime have been scientifically investigated. In the course of the concepts studied in the legislation of foreign countries, as well as scientific and theoretical conclusions and practical proposals were made on the concept of operational-investigative measures operational experiment and tasks of operational-investigative activities.

Problem statement: today, the lack of a unified approach to conducting an operational search event, an operational experiment in the prevention and disclosure of crimes by operational units of internal affairs bodies, strict rules for the use of this operational search event in the disclosure of serious and especially serious types of crimes have led to insufficiently reflected in the norms of departmental regulatory legal acts.

The purpose of the study: development of scientific and theoretical conclusions and proposals for improving certain aspects of the activities of internal affairs bodies aimed at improving the tactics of organizing and conducting an operational search event "operational experiment".

Research methods: general scientific, including formal-logical (synthesis, generalization, deduction and induction, abstraction), private scientific (observation, analysis of the content of documents).

Results and main conclusions: establishing at the legislative level that operational investigative activities cover not only crimes, but also offenses in the task of preventing crimes, detecting, eliminating and exposing them, as well as identifying and searching for persons involved in the preparation and commission of crimes, taking into account that an operational experiment is being conducted not only by "restoring a certain event", but also by creation, it is also considered an event consisting in the restoration or artificial embodiment of a special state that is completely controlled by the organ, carrying out operational search activities in order to identify persons preparing to commit".

Keywords: operational-search activity, operational-search actions, operational experiment, offenses.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органларининг асосий вазифалари фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкани, конституциявий тузумни ҳимоя қилишдан, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлашдан, шунингдек ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикасида иборатдир.

Аҳолининг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришини таъминлаш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини сақлаш масалалари Президентимиз томонидан олиб борилаётган давлат сиёсатида энг муҳим ва устувор ўрин эгаллайди. Дарҳақиқат, бу масала бугун юртимизда барча ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг муваффақиятли амалга оширилиши, мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашнинг энг асосий шарти ва гаровидир.

Шунинг учун ҳам давлатимиз раҳбари томонидан ички ишлар тизимини тубдан ислох қилиш, унинг фаолияти самарадорлигини замонавий босқичга кўтаришдек ғоят мураккаб вазифа доимий равишда кун тартибига қўйиб келинмоқда ҳамда бу борада бир қанча қонун, Президентимизнинг фармон, қарор, фармойишлари, Ҳукумат қарорлари, шунингдек идоралараро ҳужжатлар, шу қатори Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органларида тезкор-қидирув фаолиятини такомиллаштириш борасида ҳам бир қанча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Тезкор-қидирув фаолияти - Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-344-сонли қонунига кўра, **махсус ваколат берилган давлат органларининг тезкор бўлинмалари томонидан тезкор-қидирув тадбирлари ўтказиш орқали амалга ошириладиган фаолият туридир** [1].

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи 7 та органдан биттаси бўлиб, тезкор-қидирув фаолиятини асосий вазифалари бўлган, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки ҳимоя қилинишини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва уларни фош этиш, шунингдек жиноятларни тайёрлаш ва содир этишга

дахлдор шахсларни аниқлаш ҳамда топиш, суриштирув, тергов органларидан ва суддан яшириниб юрган, жиноий жазодан бўйин товлаётган шахсларни, бедарак йўқолган шахслар ва қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда бошқа шахсларни қидиришни амалга ошириш, шунингдек таниб олинмаган мурдаларнинг шахсини аниқлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига таҳдид солаётган шахслар, ҳодисалар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) ҳақида ахборот тўплаш вазифалари бевосита амалга оширади.

Жиноятчиликка қарши курашда тезкор-қидирув фаолиятини аҳамияти жуда катта бўлиб, биргина 2022 йилда ходимларнинг ташаббуси билан 38 810 та жиноят аниқланган бўлиб, мазкур амалиёт 18 фоизга яхшиланган. Хусусан: – 564 та “ҳужра”, 73 та ноқонуний намозхона, 66 та ноқонуний диний жамоат ҳамда 2 179 та интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали ёт ғояларни тарқатиш ҳолатларига барҳам берилган; – ноқонуний муомаладан 2 тндан зиёд гиёҳвандлик воситалари ва 86,5 кг ёки тўрт баравар кўп психотроп дори-воситалари олинган; – қоидага зид равишда сақланган 1 447 дона ўқотар ов қуроли, 5 782 дона пневматик қурол ва жамоат жойларида олиб юрилган 67 301 дона совуқ қурол олиб қўйилган.

Шунингдек, республикада содир этилган жами жиноятларнинг 105 215 таси ёки 89,3 фоизи фош этилди, тергов органларидан яширинган 5 523 нафар шахслар ушланди, 386 нафар бедарак йўқолганлар топилиб, 17 та шахси номаълум мурдаларнинг шахси аниқланган; – 2 508 нафар шахслар томонидан содир этилган 2 011 та коррупция ва иқтисод соҳасидаги жиноятлар аниқланиб, улар оқибатида етказилган 197 млрд 137 млн сўм миқдордаги зарар ундирилиши таъминланган; – 418 нафар чегара қоидаларини бузган ҳамда 204 нафар одам савдоси жиноятини содир этган шахсларга нисбатан қонуний чоралар кўрилиши таъминланган; – республика миқёсида 81 млн 919 мингдан ортиқ фуқаролар иштирокида 162 643 мартаба ўтказилган оммавий-маданий тадбирлар давомида жамоат тартиби ва фуқаролар хавфсизлиги тўлиқ таъминланган [2].

Тезкор-қидирув фаолияти 16 турдаги тезкор-қидирув тадбирини ўтказиш орқали амалга оширилади, ушбу тезкор-қидирув тадбирлари турларидан бири тезкор эксперимент бўлиб, **тезкор эксперимент** — ғайриҳуқуқий қилмиш содир этган ёки унга тайёргарлик кўраётган шахсларни фош этиш ва аниқлаш мақсадида тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи орган томонидан тўлиқ бошқариладиган ва назорат қилинадиган шароитни муайян ҳодисани

қайтадан тиклаш йўли билан сунъий равишда вужудга келтиришдан иборат бўлган тадбир ҳисобланади [1].

Тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбири эксперимент тергов ҳаракати билан адаштирмаслик лозим, чунки улар бир-бирдан катта фарқ қилади, тезкор-қидирув тадбири ваколатли давлат органлари тезкор бўлинмалари томонидан амалга оширилса, тергов ҳаракатлари фақат жиноят-процессуал қонунда кўрсатилган субъектлар яъни суриштирув, тергов органлари ва суд томонидан амалга оширилади. Тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбири идоравий асосан махфийлик даражасига эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда кўрсатилган тартибда ноошкора куч ва воситалардан фойдаланган ҳолда ўтказилса, тергов эксперименти Жиноят-процессуал кодексида назарда тутилган қоидаларга кўра ошкора ўтказилади.

Эксперимент тергов ҳаракатини ўтказиш учун жиноят иши мавжуд бўлиши зарур бўлса, тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирини ўтказиш учун жиноят ишини мавжуд бўлиши шарт эмас, балки агар жиноят иши қўзғатиш учун етарли асослар бўлмаса, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга жиноятларни тайёрлаш, содир этиш аломатлари тўғрисида, шунингдек жиноятларни тайёрлашга ёки содир этишга дахлдор шахслар ҳақида аён бўлиб қолган маълумотлар мавжудлиги етарли асос бўлади.

Тергов эксперименти мустақил тергов ҳаракати бўлиб, жиноят ишини тергов қилиш жараёнида содир бўлган ҳодисанинг айрим вазият ва ҳолатларни тажриба усулида текширишдан иборат. Тергов экспериментининг моҳияти шундан иборатки, муқаддам бўлиб ўтган ҳодисаларни, жиноят ишига алоқадор бўлган ҳолатларни воқелиқда ҳақиқатдан бўлганлигини ёки бўлмаганлигини аниқлаш мақсадида, улар айнан маълум шароитларда тикланиб текширилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 153-моддасига кўра суриштирувчи, терговчи ва суд тергов жараёнида сўроқ қилинган шахсларнинг кўрсатувларини, бошқа далилларни шунингдек иш юзасидан қилинган тусмол, текширилаётган ҳодисага оид муайян ҳаракатлар, шароит ва ҳолатларни тиклаш ҳамда зарурий тажрибалар ўтказиш орқали текширишга ҳақли дейилган [3].

Тергов эксперименти бирор ҳодисани идрок қилиш, муайян ҳаракатларни бажариш, бирор ҳодисанинг содир бўлиш имкониятини текшириш, шунингдек

ходисанинг юз бериш ва изларнинг қолиш йўсинларини аниқлаш учун ўтказилади.

Энди тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирини тушунчасига қайтсак, бир қарашда ушбу таъриф тезкор-қидирув тадбирини моҳиятини тўлиқ очиб берган бўлиб кўрингани билан чуқурроқ кирилса айрим бўшлиқлар мавжудлиги кўзга ташланади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “тезкор” сўзи - форсчадан олинган бўлиб, – тез ишлайдиган, ишни тез, чаққон бажарадиган, жадал ишловчи, тезлик билан ҳаракат қилувчи, тезлик билан натижага эришишни таъминловчи маъносини, “эксперимент” сўзи эса латинча “experimentum” дан олинган бўлиб, аниқлаш, синаш, текшириш мақсадида ўтказиладиган илмий тажриба, синов, синов ишлари маъносини, “қидирув” сўзи – қидирмоқ, қидирув иши, судгача дастлабки тергов, жиноятга доир қўшимча далиллар тўплаш, “тадбир” сўзи эса арабчадан олинган бўлиб, амалга ошириш, рўёбга чиқариш учун йўл-йўриқ ва чора, мақсадни амалга ошириш йўлидаги иш, хатти-ҳаракат, маълум мақсадда ташкилий равишда амалга ошириладиган (бажариладан) иш маъносини беради [4].

Аввало тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирига таъриф берган ҳуқуқшунос олим ва мутахассисларни фикрларини ўрганиш лозим бўлади.

Муаллифлар жамоаси С.В.Бажанов, Л.А.Бакланов, Д.А.Васильченко, В.А.Гусев, М.С.Десятов, Д.В.Зенькин, В.Ф.Луговик, С.М.Лугович, А.С.Малахов, Е.П.Невский, А.В.Серов, А.Е.Чечетинлар томонидан тайёрланган Ички ишлар органларида тезкор-қидирув фаолияти. Умумий қисм электрон дарсликда келтирилишича тезкор эксперимент – тезкор-қидирув тадбири бўлиб, у тўлиқ бошқариладиган шароитларда ва амалга оширувчи органнинг назорати остида маълум бир ходисани келтириб чиқариш ёки ходисани такрорлаш ёки муайян тажрибалар ўтказиш учун ҳақиқатга имкон қадар яқин муҳитни сунъий равишда яратишдан иборат. Тезкор-қидирув тадбири, ўзига нисбатан қонунга хилоф фаолият кўрсатаётганлиги тўғрисида далиллар мавжуд бўлган шахсни тезкор экспериментда иштирок этганлиги тўғрисида хабардор қилмасдан, ушбу шахс томонидан ноқонуний хатти-ҳаракатлар содир этганлигини тасдиқлаш, шунингдек унинг олдини олиш мақсадида жалб қилган ҳолда, жиноятларни аниқлаш, уларга чек қўйиш ва фош этиш тушунилади [5].

Н.В. Румянцевнинг фикрига кўра, тезкор эксперимент – шароити кузатув остидаги шахсларнинг жиноий ниятларини намоён қилишга

ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи орган назорати остидаги воқеани такрорлашга ёрдам берадиган вазиятни яширин тарзда яратиш, ўртача оғирликдаги, оғир ва ўта оғир жиноятларни аниқлаш, олдини олиш, уларга чек қўйиш ва очиш, шунингдек уларни тайёрлаган, жиноят содир этган ёки содир этган шахсларни аниқлаш мақсадида амалга оширилади [6].

Б.Я. Гавриловнинг фикрига кўра, тезкор эксперимент – зарур экспериментал ҳаракатларни ўтказиш, оғир ёки ўта оғир жиноятлар содир этишга тайёргарлик кўришнинг ҳолатини, бошқа ҳолатларини такрорлаш, шунингдек жиноят содир этишга алоқадор шахсларни қидириш ва аниқлаш мақсадида маълумот олиш усули бўлиб, тўпланган маълумотларни баҳолаш ёки жиноят содир этиш ҳолатлари, шунингдек унга алоқадор шахслар тўғрисида янги маълумотларни олишни ифодалайди [7].

А.Г. Маркушин тезкор экспериментни жиноятга тайёргарлик кўраётган, содир этаётган ёки содир этган шахсларни аниқлаш ва ушлаб туриш мақсадида яширин бошқариладиган ва назорат қилинадиган вазиятни (*кейинги ўринларда – муаллифлар томонидан таъкидланган*) яратиш орқали амалга ошириладиган ТҚТ деб таърифлаган [8].

Д.В. Ривман нуқтаи назаридан, тезкор эксперимент – бу кузатув остидаги шахсларнинг жиноий ниятларини намоён қилишга, уларнинг жиноий ҳаракатларининг бостирилишига ёрдам берадиган яширин бошқариладиган вазиятни сунъий равишда яратишдан иборат бўлган ТҚТ ва жиноий ҳибсга олиш тушунилади. [9].

Бошқа бир нуқтаи назар, оператив экспериментни вазиятни (шартларни, муҳитни) яратиш билан эмас, балки уни қайта ишлаб чиқариш билан боғлайди.

Е.С. Дубоносоз тезкор экспериментни жиноятга тайёргарлик кўриш ёки содир этишда асосли равишда гумон қилинаётган шахсларнинг ноқонуний ниятларини намоён қилиш учун яширин назорат қилинадиган шартлар ва объектларни кўпайтириш орқали маълумот олиш усули сифатида тушунишни таклиф қилади [10].

А.Е. Чечетин ҳам худди шундай таърифни бериб, тезкор экспериментни тезкор-қидирув чораси сифатида аниқлади, бу ноқонуний ҳодисанинг хатти-ҳаракатлари, вазияти ёки бошқа типик ҳолатларини такрорлаш ва жиноий ҳаракатларни бостириш учун зарур экспериментал ҳаракатларни амалга оширишдан иборат, уларни тайёрлаётган ёки содир этган шахсларни аниқлашга қаратилган [11]. Олимларимиз А.А. Хамдамов, Т.Р. Саитбаев, С.Н. Гордеев, Р.Т. Рашитходжаевлар ҳаммуаллифлигида тайёрланган Ўзбекистон

Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунига шарҳда тезкор эксперимент – оғир ва ўта оғир жиноятларни содир этганликда гумон қилинаётган шахсларнинг ғайриқонуний ниятларини намойиш этиш учун ноошкора назоратда бўлган шароит ва объектларни тиклашдан иборат тезкор-қидирув тадбиридир деб таъриф берилган [12].

Шунингдек, айрим хорижий давлатларнинг қонунчилигида тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирига берилган тушунчаларни кўриб чиқадиган бўлсак ҳам фарқли жиҳатлари намоён бўлади.

Украина Республикасининг тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунида тезкор-қидирув тадбирларини тури кўрсатилмаган бўлса, Қозоғистон ва Туркменистон Республикалари қонунларида тезкор эксперимент тезкор қидирув тадбири алоҳида тур сифатида кўрсатилмаган, Россия Федерацияси ва Абхазия Республикаси қонунларида тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбири тури сифатида кўрсатилган, лекин қонунда ҳуқуқий тушунчаси берилмаган.

Молдова Республикасининг 1994 йилги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида тезкор эксперимент – олинган маълумотларни, тўпланган маълумотларни текшириш учун сунъий равишда яратилган бошқариладиган ёки назорат қилинадиган шароитларда шахснинг хатти-ҳаракатларини ёки шахснинг хатти-ҳаракати билан бевосита боғлиқ бўлмаган бошқа махсус экспериментал ҳаракатларни ўрганиш; қасддан жиноятга тайёргарлик кўриш, унга суиқасд қилиш ёки содир этиш тўғрисидаги маълумотларни аниқлаштириш учун тариф берилган [13]. 2012 йилги “Махсус қидирув фаолияти тўғрисида”ги янги қонунида “Товламачилик йўли билан олинган пул маблағлари ёки бошқа моддий бойликларни ўтказиш устидан назорат қилиш” деб тадбир номи ўзгартирилган [14].

Беларус Республикасининг 2015 йилги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида Тезкор эксперимент – тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси назорати остида ўзига нисбатан маълумотлар мавжуд бўлган фуқарони (фуқароларни) жалб этишдир. Унинг жиноий фаолияти тўғрисида, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи орган томонидан тузилган, ушбу маълумотлар асосида вазият ушбу фуқаронинг (фуқароларнинг) тахмин қилинаётган жиноий фаолиятига имкон қадар яқин бўлиб, жиноят содир этиш учун муайян ҳодиса, шунингдек, тезкор-

қидирув фаолияти вазифаларини бажариш учун зарур бўлган маълумотларни олиш учун деб тариф берилган [15].

Қирғизистон Республикасининг 1998 йилги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида Тезкор эксперимент – тезкор маълумот олиш мақсадида тезкор-қидирув фаолияти объектини махсус яратилган, тўлиқ бошқариладиган ёки назорат қилинадиган шароитларда яширин кузатиш белгиланган [16].

Озарбайжон Республикасининг 1999 йилги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида оператив эксперимент – жинойи фаолиятни симуляция қилувчи хулқ-атвор моделидан фойдаланиш деб таърифланган [17].

Тожикистон Республикасининг 2011 йилги “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунида **тезкор эксперимент** – муайян ҳодисани келтириб чиқариш ёки ҳодисани такрорлаш ёки муайян тажрибаларни тўлиқ назорат қилинадиган шароитларда ва таъсир остида ўтказиш мақсадида ҳақиқатга имкон қадар яқин муҳитни сунъий равишда яратиш таърифланган. Тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органнинг ўзига нисбатан ноқонуний фаолият кўрсатаётганлиги тўғрисида далиллар мавжуд бўлган шахсни тезкор экспериментда иштирок этиши тўғрисида хабардор қилмасдан, ушбу шахс томонидан ноқонуний хатти-ҳаракатлар содир этганлигини тасдиқлаш мақсадида назорат қилиш; шунингдек, мулкка қарши жиноятларнинг олдини олиш, аниқлаш, уларга чек қўйиш ва фош этиш, иқтисодий фаолиятни амалга ошириш тартиби, жамоат хавфсизлиги ва соғлиғи, оғир, айниқса оғир жиноятлар ёки миллий хавфсизликка зарар етказиши мумкин бўлган жиноятлар қарз тушунчалари берилган [18].

Тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирига таъриф беришда, халқаро эътироф этилган тушунчаларни ҳам инобатга олиш лозим.

МДҲга аъзо давлатлар Парламентлараро Ассамблеясининг 1996 йил 2 ноябрдаги қарори билан қабул қилинган “Уюшган жиноятчиликка қарши курашиш тўғрисида”ги тавсиявий ҳуқуқий ҳужжатининг 26-моддасига кўра, тезкор эксперимент – бу ҳаракатлар, вазият ёки бошқа ҳолатларнинг такрорланиши, қонунга хилоф ҳодисанинг ҳолатлари ва жиноятнинг олдини олиш учун зарур экспериментал ҳаракатларни амалга ошириш, уни тайёрлаётган ёки содир этган шахсларни аниқлаш, шунингдек, айрим ноқонуний хатти-ҳаракатларни содир этиш ёки ноқонуний ҳаракатлар тўғрисида янги маълумотларни олиш имконияти тўғрисида тўпланган маълумотларни текшириш ва баҳолаш деб кўрсатилган. [19].

Бундан ташқари тадбирнинг мақсадида ғайриҳуқуқий қилмиш содир этган ёки унга тайёргарлик кўраётган шахсларни фош этиш ва аниқлаш кўрсатилган бўлиб, тезкор-қидирув фаолияти объектини ғайриҳуқуқий қилмишни қамраб олмаслигини кўришимиз мумкин.

Ғайриҳуқуқий қилмиш – ҳаракат ёки ҳаракатсизликда ифодаланадиган содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган ҳуқуқбузарлик саналади [20].

Тезкор-қидирув фаолиятининг асосий вазифаларидан бири эса ҳуқуқбузарликларни эмас, балки жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва уларни фош этиш, шунингдек жиноятларни тайёрлаш ва содир этишга дахлдор шахсларни аниқлаш ҳамда топишдан иборат.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари тезкор бўлинмалари 25 тадан ортиқ маъмурий жавобгарлик назарда тутилган қилмишлар, яъни -

- фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига тажовуз қиладиган (*туҳмат, ҳақорат қилиш, шахсий ҳаёт дахлсизлигини бузиш*);

- аҳоли соғлиғини сақлаш соҳасидаги (*енгил тан жароҳати етказиш, гийҳвандлик воситаларини, уларнинг аналогларини ёки психотрон моддаларни оз миқдорда гайриқонуний равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, таносил касаллиги ёки ОИВ касаллиги/ОИТС юқадиган манбани яшириш*);

- мулкка тажовуз қилувчи (*оз миқдорда талон-тороғ қилиш, нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг хизматчисини пора эвазига оғдириб олиш, мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш, топиб олинган мол-мулкни яшириш, моддий маданий мерос объектларига нисбатан ҳурматсизлик билан муносабатда бўлиш*);

- савдо, тадбиркорлик ва молия соҳаларидаги (*валюта бойликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказиш, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш*);

- жамоат тартибига тажовуз қилувчи (*майда безорилик, диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш, миллий, ирқий, этник ёки диний адоватни тарғиб қилувчи материалларни тайёрлаш, сақлаш ёки тарқатиш, қуролдан белгиланган*

тартибни бузган ҳолда фойдаланиш, пиротехника буюмларининг қонунга хилоф муомаласи, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фуқаровий ва хизмат қуроли сифатида муомалада бўлиши тақиқланган ашёларнинг қонунга хилоф равишда муомалада бўлиши, фуқароларнинг хонаки усулда ҳозирланадиган ўткир спиртли ичимликларни сотиш мақсадида тайёрлаш ёки сотиш, этил спирти, алкогольли ва тамаки маҳсулотларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш ёки муомалага киритиш, вояга етмаган шахсни гайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш, порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намоиш этиш, тазйиқни, зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намоиш этиш, фоҳишалик билан шугулланиш, қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар);

- бошқарувнинг белгиланган тартибига тажовуз қилувчи (ўзбошимчалик, оммавий тадбирлар ўтказиш қоидаларини бузиш, йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш, қонунчилик ҳужжатларини бажармасликга ёки бузишга омма олдида даъват қилиш, рухсат этилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намоишлар ўтказиш учун шароитлар яратиш, гайриқонуний нодавлат нотижорат ташкилотлари, оқимлар, секталарнинг фаолиятида қатнашишига ундаш, ёлгон ахборот тарқатиш, маъмурий назорат қоидаларини бузиш, қамоқда сақлаш жойларида, жазони ижро этиш муассасаларида, махсус даволаш-олдини олиш ёки махсус ўқув-тарбия муассасаларида сақланаётган шахсларга тақиқланган нарсаларни бериш, ўта муҳим ва тоифаланган объектларга кириш-чиқиш режимини бузиш ёки ушбу объектларнинг қўриқланишини таъминлашга доир мажбуриятларни бажармаслик, қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш, рангли металлларни, уларнинг парчалари ва резги-чиқитларини, шунингдек қора металл парчалари ва резги-чиқитларини тайёрлаш, олиш, улардан фойдаланиш ҳамда уларни сотиш қоидаларини бузиш, қуролнинг қонунга хилоф муомаласи, паспорт тизими қоидаларини бузиш, чегара зонасига, шунингдек фуқароларнинг кириши ва бўлишига вақтинча чеклов белгиланган жойларга кириш ҳамда уларда яшаш қоидаларини бузиш, Ўзбекистон Республикасида бўлиш қоидаларини бузиш, диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш, диний таълимдан сабоқ бериш тартибини бузиш) ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва фош этиш

мақсадида тезкор-қидирув тадбирларидан, шу жумладан **тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбиридан** ҳам фойдаланиб келинмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, тадқиқ қилинган тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирини тушунчаси ҳамда тезкор-қидирув фаолиятининг объекти юзасидан қуйидаги хулосаларга келинди:

- тезкор-қидирув фаолиятининг жиноятларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва уларни фош этиш, шунингдек жиноятларни тайёрлаш ва содир этишга дахлдор шахсларни аниқлаш ҳамда топиш вазифасига нафақат жиноят балки ҳуқуқбузарликларни ҳам қамраб олишини қонунчилик даражасида белгилаш лозим.

- тезкор эксперимент тезкор қидирув тадбири фақат *“муайян ҳодисани қайтадан тиклаш йўли билан”* эмас балки муайян ҳодисани биринчи маротаба яратиш билан ҳам амалга оширилишини инобатга олиб, тезкор эксперимент тезкор-қидирув тадбирига - *“гайриҳуқуқий қилмиш содир этган ёки содир этиш ниятида юрган, шунингдек содир этишга тайёргарлик кўраётган шахсларни аниқлаш мақсадида тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи орган томонидан тўлиқ бошқариладиган ва назорат қилинадиган махсус шароитни қайта тиклаш ёки сунъий равишда вужудга келтиришдан иборат бўлган тадбир”* ҳисобланади” деб таъриф бериш мақсадга мувофиқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон. <https://lex.uz/docs/111460>.
2. Смирнов А.В., Калиновский К.В. Комментарий к УПК РФ. – Санкт-Петербург, 2019. – Б. 262–263.
3. Қулматов Ш.А. Жиноят-процессуал мажбуриятлар ва уларни бажармаганлик учун жавобгарлик: Монография. – Т., 2018. – Б.82.
4. Петрухин И.Л., Михайловская И.Б. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. 3-е издание. – М., 2013. – С.70.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуни / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон. <https://lex.uz/acts/3027843>.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси миллий гвардияси тўғрисида”ги қонуни / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.05.2022 й., 03/22/770/0424-сон. <https://lex.uz/docs/5128310>.

7. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон. <https://lex.uz/docs/111460>;
8. Ражабов Б.А. Исбот қилишнинг умумий шартларига риоя этилишини таъминлашнинг ҳуқуқий механизмига оид муаммолар / XXI аср илм-фани: муаммо ва истиқбол: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари (2019 йил 25 апрель) / Масъул муҳаррир Б.А. Матлюбов. – Т., 2019. Б.-59.
9. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон. <https://lex.uz/docs/111460>.
10. Кривощёков Н.В. Порядок деятельности и правовая регламентация задержания лица по подозрению в совершении преступления // Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. – 2018. – №4. – С. 98.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 14 майдаги ЎРҚ-617-сонли Қонуни таҳририда – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2020 й., 03/20/617/0585-сон.
12. Задержание с видеofиксацией // Народное слово. – 2020. – 7 апр.
13. Жиноят-процессуал ҳуқуқ: Дарслик // Д.М.Миразов, Б.Н.Рашидов, Ш.А.Кулматов ва бошқ. – Т., 2019. – Б. 150.
14. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон. <https://lex.uz/docs/111460>.
15. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси / Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон. <https://lex.uz/docs/111460>.
16. Копылова О.П. Меры принуждения в уголовном процессе: Учебное пособие / О.П. Копылова. – Тамбов, 2011. – Стр. 34.
17. Саидов Б. А. Ишни судга қадар юритишда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишини такомиллаштириш: Юрид. фан. д-ри (DSc) дис. ... Автореф. – Т., 2020. – Б.16.